

GY. LOVASSY KLÁRA

Veszprém város vízellátása két évszázad tükrében

A magyar orvosok és természetvizsgálók 36. nagy-gyűlésének 1912-ben Veszprém városa adott otthont. Báró Hornig Károly (1840-1917), veszprémi püspök és a város vezetői nagy megtiszteltetésnek érezték a nagyszerű rendezvény befogadását; „Veszprém múltja és jelene” címmel emlékkötetet jelentettek meg a kitüntető alkalomból. A kötet azóta a veszprémi helytörténészek egyik alapműve. IV. fejezete dr. Cholnoky Ferenc kórházunk főorvosa tollából a város közegészségügyi viszonyait taglalja. Ez az írás lett előadásom vezérfonala.

Dr. Cholnoky Ferenc (1853-1941) orvos-családból származó megyei seborvos, közéleti ember. Kórházigazgató tevékenysége alatt megszünteti az intézmény menedék-jellegét 45 fős szegényház építtetésével, majd éppen 100 éve új pavilonokat nyitvat. Tíz év alatt a kórházi férőhelyek számát 60-ról 142-re növeli. 1938-tól a Magyar Orvosok Szövetségének örökös tagja, a mai veszprémi kórház névadója.

#

Veszprém városa a veszprémi fennsíkon, két nagy törésvonal: a Veszprém – nagyvázsonyi és a várpalota-ajkai találkozásánál fekszik. A minden oldalról síknak tűnő mészkőfennsík felszínét a városon apró kanyarokkal átfolyó Séd patak igencsak változatosá tette. Meredek sziklaszirtek, mély völgyek, lankás dombok váltogatják itt egymást. A dolomit, márgakőzetten lévő kopárságok mellett néhol egy-egy lösz- vagy agyaglencse is megmutatkozik.

Az egykor bővizű Séd völgye már az ősidők óta védelmet nyújtott az itt letelepedőknek. A város szíve, a várhegy ezer éve benépesült; első királpárunk püspökséget, templomot alapított. Létrejött a káptalan intézménye, majd ennek messze híres iskolája is. A XIII. századra a római katolikus várhegyet környező dombok, „szegek” is benépesültek, később fokozatosan egybeépültek. Évszázadok háborúi, tűzvészei és árvizei néha teljes városrészeket pusztítottak el, de az élet mindig újra indult.

A középkori ember hétköznapi szokásairól keveset tudunk; egyszerűen élt, dolgozott, étkezett és tisztálkodott. Az élethez azonban szüksége volt tiszta ivóvízre.

Ivóvízben pedig Veszprém városa igencsak szegény volt. A törésvonalak mentén, a Séd nyugati völgyében, valamint az északkeleti szakadópartoknál volt ugyan néhány bővizű forrás, de a város mai központja környékén csak mesterséges kutakból lehetett vizet nyerni. Kutatásni, vagy fúrni dolomit- és márgasziklákba nem egyszerű dolog. Középkori kútjaink jelentős része 10-40 m mély.

Talán ennek köszönhető, hogy a veszprémi közkutaknak saját nevük volt, az 1700-as évek végén ezek a következők:

- Komakút (ásott)-első eml.1271 - ~6 m mély

- Vitézkút (forrás)
- Kiskút (forrás)
- Lántzi kút (ásott)
- Aranyoskút (forrás)
- Völgyikút (több forrás)
- Édeskút (?)
- Festő kút (ásott), ~ 5 m mély
- Kerekes kút (ásott)
- Csorda kút (ásott) ~ 20 m mély
- Romkút (ásott)
- Úrkút (ásott)
- Királykút (ásott)
- Várkút (ásott) ~ 41 m mély
- Büdöskút – „Fingó”kút (ásott)
- Piac téri kút (ásott) ~ 12 m mély
- Sóház kútja (ásott) ~ 8 m mély
- Leprások kútja (ásott)

A veszprémi népnyelv a víznyerő helyet- forrást és az ásott kutat is egyszerűen kútnak hívja. A fenti közutakból gyakran több km. távolságra szállították a veszprémiek a főzésre, ivásra megfelelő mennyiségű vizet. Tisztálkodásra elenyésző mennyiségű kellett.- Az átlagember naponta egy alkalommal száját öblített, arcot, kezét mosott; a lábáztatás gyakran inkább fájdaloműzést, mintsem tisztálkodást célzott. Nagyobb tisztálkodás esetleg hetente egyszer, de nagyobb ünnepek előtt mindenképpen történt.

A nevekből lehet következtetni a talaj fertőzöttségére, a kútból nyert víz minőségére. Az Aranyoskút vizét pl. nagy előszeretettel használták mosásra is.- A veszprémi monda szerint emellett fészkelte a gyereket hozó gölya.

A tüzvíz tárolását három nagyobb **pocséta-** lefolyástalan esővízgyűjtő: a Nagytó, Kálistó és Balogtó oldotta meg. Gyakran adódtak megbetegedések a pocséták vizének főzésre, ivásra történő felhasználásából, a trágyalé, szemet környezetben tartásából. Víznyerőhely volt továbbá a Séd teljes városi szakasza, az ide torkolló **aszók** – időszakos vízfolyások: pl. a Fejesvölgyi-, az Ördögárok-, a Látóhegyi- stb.

A XVIII. század Veszprémben is a nagy fejlődés időszaka. A 150 éves török uralom, majd a Rákóczi szabadságharcot követő vár-erődítmény megsemmisítését a piarista rend, majd a német, zsidó lakosság betelepítése követte. A romokban heverő várhegy a barokk stílus jegyében kezd megújulni; kanonoki házak-paloták, iskolák és rendházak, templomok épülnek, megjelennek az első köztéri szobrok is.

Padányi Bíró Márton (1696-1762) püspök, a vár legnagyobb átrendezője megszerkeszti a városiakok első közegészségügyi szabályrendeletét.

A barokk kor legnagyobb, legkiemelkedőbb építkezése a ma is látható püspöki palota, amelynek tervezője a híres építész: Fellner Jakab (1722-1780). Az impozáns palota vízellátása egyedi módon készül: 1765. júliusában megbízást kap Tummler György (1722-1773) molnár és 17 éves Henrik (1748-1835) fia, hogy építsen olyan ördöngős szerkezetet a vár keleti oldalán, amellyel az Úrkút vizét a palotába lehet nyomtatni. Az írni – olvasni nem tudó, ám a környék leghíresebbnek tartott „hydrotechnicus” tanulmányoz néhány ausztriai, morva- és csehországi vízikereket, majd hozzákezd a veszprémi első vízmű építéséhez. Időközben meghal, Henrik fia bejezi be 1776. szeptember 12.-én a csodálatos művet. (Munkájáért Koller Ignác (1725-1773) püspök évi 100 fjt járulékkal taníttatja a bécsi műépítési iskolában, kora hírneves építésze, vízrendező mérnöke válik belőle. Budavár

kútjainak rendbetétele, számtalan vízrendezési munkája mellett tervei alapján épül a ma is látható veszprémi tűztorony, alatta a fecskendőház.

A palota alatt, 23 ölnyi mélységben található az Úrkút, ennek iható tiszta vizét a Séd erejével a patakon lévő Tummler-malom kerekeivel, 70 öl hosszú vörösfenyő csöveken keresztül vezeti a püspöki lakosztályba, valamint a palota előtt kialakított köz-medencébe. A vízvezeték megépült továbbá az aggpapok házához és kegyesrendiek udvarán lévő közkifolyóhoz is. Ide jártak a gimnázium diákjai is szünetekben szomszédokat oltani. Cholnoky Jenő (1870-1950) feljegyzéseiből tudjuk, hogy az udvaron kiásott mélyedésben volt a vízmedence, a széléhez egy vas-merőkanál volt kötve. Ebből ittak a diákok, de gyakran jócskán fejbe is kólintották egymást vele.

Az elmés vízemelő szerkezetet, mint Veszprém különleges látnivalóját Sándor főherceg is megcsodálja 1792.júliusában, elismeréssel szól róla. A vár vízműve annyira beváltja a hozzá fűzött reményeket, hogy 1797-ben a Gizella kápolna előtt álló Várkút felépítményét elbontják, a kút használatát végleg megszüntetik. Ettől kezdve konyhai hulladékokat, szennyvizet öntenek az egykor életvizet adó, 40 m mély sziklába vájt üregbe. Lassanként feledésbe merül, hogy valódi, víznyerő kút-e, avagy csak ciszterna. Az eredeti mélységet a 2002-es kúttisztítás és felújítás eredményezte.

Az 1803. évi árvíz komoly károkat okoz a Tummler-féle vízműben is. Egy ideig működésképtelen, majd felújítják: a vörösfenyő csöveket vasra cserélik, a várbeli vezeték pedig a piactérig meghosszabbítják. A végén lévő kifolyó márvány medencét tölt 1816-ban. Ez a közkifolyó a XX. szd. elejéig, a tér rendezéséig működik; kései utóda, emlékeztetője az egykori Várkapu presszó előtti „Zsuzsi” szobor volt.

A Tummler-féle vízmű két nagyjavítása ismert még; 1837-ben és 1877-ben. A később, városi vízmű beüzemeléséig ellátja a belvárost tiszta vízzel.

Bár a vízmű jól működött, a város nagy része még mindig ivóvíz nélkül maradt. Egyre- másra születtek a kezdeményezések új kutak fúrására; pl. a Jeruzsálem-hegyen 20 m után is száraz maradt a munkagödör, az Anna téri új kút vize zavaros volt, Temetőhegyen még jótékonyági bált is rendeztek a településközpont új kútjának megvalósításához.

Mindehhez két óriási tűzvész is kapcsolódott; 1893-ban a Temetőhegy, 1895-ben a Cserhát városrész szinte teljesen megsemmisült.

„A tűz Veszprém réme. A város közepén, a Vár déli fokán áll a tűztorony...A torony derekán erkély fut körül s itt jár a tűzoltó őrszem éjjel-nappal. Ha tűz ütött ki, meghúzta a vészharangot. Olyan síró, jajgató magas hangja volt, ha száz évig élek se megy ki a fülemből ez a szörnyű hang. Húzta, húzta kegyetlenül, amíg a tüzet el nem fojtották... Rendesen a Jeruzsálem-hegyen volt a tűz, de sokszor a Temetőhegyen vagy a Cserháton...A tűzoltó torony síró csengetésébe egyszer csak belekondult az öregtemplom nagy harangja! ...Csak úgy meg-meg kondították...a tűzoltók recsegő trombitája is hallatszott, a Vár déli végén levő tűzörségről jöttek s ablakaink alatt, a Horgos-utcán rohantak levágtató lovakkal le a Jeruzsálem-hegy felé. Utána lajtos kocsik, majd futó- és kiabáló emberek...Az ég kivörösödött, érezni lehetett a füst szagát. Persze mindenki ébren volt a városban, az ablakokba gyertyát tettek, hogy az utca világos legyen s gyorsabban futhassanak a férfiak oltani...bizony a vizet úgy kellett lajtban felhordani, ott a hegytető néhány kútjában nagyon kevés víz volt...Csak amióta emlékszem rá, körülbelül 1887-ben leégett a Temető-hegy fele, nagy szélben, sok szegény embernek égett oda minden. 1895-ben kigyulladt a Cserhát északi lábánál az egyik iparos háza, mert a nagyerejű bakonyi szél fűjt s a kéményen kihordta a tüzet a tűzhelyről. Leégett az egész Cserhát a kigyulladt háztól délfelé...másnap megegyszer kigyulladt a Cserhát északi lejtőjén, valamelyik rosszul eloltott ház romjaiból kifűjt zsarátnoktól néhány ház s most talán még borzasztóbb pusztítással rohant végig a tűz a már leégett sávától nyugatra... (Cholnoky Jenő: Veszprém 1938)

Így született az új, teljes várost behálózó vízmű építésének szándéka. Bolgár Mihály (1861-1895) piarista pap-tanár évek hosszú során elvégzett kísérletei, tanulmányai alapján egy olyan hálózat valósult meg, amely ma, 109 évvel később is ellátja feladatát!

A Séd patak melletti, kiskúti és fejesvölgyi vízbázis forrásainak vizét összegyűjtve, a patakka párhuzamosan, gravitációs vezeték tervezett a szivattyútelepig, ahonnan a víz gőzgépek működtetésével került a város déli részén, 65 m-rel magasabban épült 800 m³-es vízmedencébe. Innen a hálózat 25 közkutat, 85 tűzcsapot (egymástól 150-150 m-re), valamint köz- és magánépületeket látott el vízzel.

A hálózat kivitelezésére Kováts Imre (1829-1907) polgármester 1895.július 1.-én írt ki pályázatot, a RUMPEL és NICLAS cég kivitelezési munkáit követően 1896. október 1-től megindították a próbaüzemet!

A veszprémi orvosok kérésére magánházakba vízórát nem szereltek; vízdíjat a lakószobák, csapok, fürdőszobák, clostettek számának megfelelően állapítottak meg. A meglehetősen szegény lakosság körében a folyóvizet népszerűsíteni kellett; a 14 ezer fős városban átlag 9 fő lakott egy- általában vizes falú házban, igencsak rossz közegészségügyi körülmények között. Mindezt tetézte az a tény, hogy a város csatornahálózata teljes egészében hiányzott.

A vizes, dohos házakban lakók között a fertőző betegségek gyakoriak: a „**tuberculosis**” fertőzés rosszabb az országos átlagnál: 16 %.

Aztán röviddel a vízvezeték megépítése után teleszerűen jelentkezett a „**typhus**” is. Ez azért is feltűnő volt, mert azelőtt ez a baj ritka vendég volt városunkban. A baj eredetére magyarázatot Dr. Csolnok Ferenc talált; a vállalkozók a bekötő ólomvezetéseket a lehető legrövidebb úton építették a házakba, így gyakran az árnyékszékcsatornákon keresztül. Az ügy kivizsgálására bizottság alakult, akik –orvosok és mérnökök- elvetették a véleményt. Szerintük a 6 légköri nyomással rendelkező vízvezetékéből egy esetleges csőrepedés esetén is csak kifelé tud áramlani az ivóvíz, visszafelé nem.

Az újabb és újabb esetek után Csolnoky elérte, hogy néhány bekötővezeték hatóságilag feltárjanak.

„A lelet meglepő és megdöbbentő volt, de nekem adott igazat. A csatornák fenekén fektetett ólomcsövek sehol sem folyattak, hanem erős, kemény, kőszerű, csak kalapáccsal leverhető, fehér szürkés, sok helyen 3-4 cm vastag burkolattal voltak körülvéve. Ezen ólomsókból és ürülékanyagokból képződött burkolat leverése után az ólomcsövek fala rostaszerűleg átluggatottnak találtatott, úgy hogy a csövön keresztül futó víz tulajdonképpen a cső ezen nyílásainál mindenütt a csőre felrakodott ürülékanyagokkal kevert réteggel volt folyton érintkezésben” (Dr. Csolnok Ferenc, 1912).

Az utcai kutak néhányánál is volt hasonló betegséget okozó probléma. Itt a közkút szennyes talajon épült, a befagyás ellen védő víztelenítő nyíláson keresztül folyamatosan érintkezett a kút tiszta vize a fertőzött környezettel. A hibák elhárítása után a vízszolgáltatás problémamentessé vált.

Az 1908-ban elkészült villamosítást követően a gőzüzemű vízmű is átállt a modern energiahordozóra.

Aztán a fejlődés követelményei szerint a vízbázis egyre bővült. Kezdetben a Tekeres völgy forrásai kerültek a hálózathoz.

Veszprém vízellátásának legnagyobb veszélyeztettsége 1945. tavaszán volt. Az 1937. telére elkészült Szent István-völgyhidat a visszavonuló német csapatok fel akarták robbantani. A robbanószerkezetet már 1944 őszén elhelyezték a hídon és környékén. Mivel a gépház közvetlenül a nagy híd lábánál található, egy esetleges robbantásánál Veszprém város vízszolgáltatása is megszűnt volna. A szörnyű tervet Márföldy Aladár (1893-1997) városi főmérnök és Takács József, Tisztartó László, a vízmű munkatársai megghiúsították; a tél folyamán az örököt leitatták, ezalatt a hídról a robbanótölteteket leszerelték csak a gyújtózsínórokat hagyták a helyükön. Munkájuk közben megzavarták őket, az elhárítást a viadukt kis műtárgyánál nem sikerült befejezniük. A visszavonulást követő éjszakán, 1945. márc. 21-22 között „csak” a gyújtózsínórok vonalán maradó koromcsíkok jelezték a

nagyhidnál, hogy nagy veszélyben volt. Sajnos a völgyhíd kis ívének egyik pályalemeze leszakadt. A forgalom itt 3 évre meghiúsult, azonban a vízszolgáltatás folyamatos, zavartalan volt a legnehezebb időkben is.

A hatvanas évek nagyvárosodása, az új lakótelepek, toronyházak megjelenése újabb feladatok elé állította a veszprémi vízszolgáltatót. A mára 65 ezerre duzzadt lakosság a tiszta, egészséges ivóvizet nemcsak a Séd völgyi-, hanem a kádártai és gyulafirátói vízbázisból kapja. Új víztározó a Látóhegyen, hidroglóbusz a Cholnoky lakótelep mellett épült. A jó öreg gépház, a 109 éves vízmedence még ma is működik.

Mi maradt a régi emlékekből? A Várkút, Koma-kút néhány éve megújult, a Csorda kút helyét legalább sikerült rögzíteni, a Festő kút még felújításra vár. A Sóház kútja a mai megyeháza alagsorában, a nagyközönség elől elzárva, víztelenül áll.

A Tummler-féle vízvezeték várbeli felső fogadósintjét a Gizella kápolna restaurálásakor feltárták, de az Úrkút, a malom még romokban hever.

Az 1896-os vízmű gépházának, medencéjének épülete a centenáriumra megújult. A jelenlegi vízszolgáltató: Bakonykarszt Rt. A várban díszkutat állított ez alkalomból. Bár a Séd is lassanként **aszó**vá válik, völgyében a turisták által kedvelt Laczkó-forrás bő vize bizonyítja ma is, hogy vízmű tervező - építő elődeink jó munkát végeztek.

Források, szakirodalom:

1. Bándi László: Rövid áttekintés a veszprémi várkút feltárásáról
In: Veszprémi Szemle 2003/1.2
2. Bándi László: Megújult a Koma-kút
In: Veszprémi Szemle 2005/11/2
3. Bolgár Mihály: Veszprém meteorológiai viszonyai és kútvizeti 1893.
In: A Séd völgye Veszprémben. Bősze Ferenc kiadása, Veszprém 2000.
4. Cholnoky Jenő: Veszprém Kalocsa, 1938.
5. Dr.Csolnoky Ferenc: Veszprém város közegészségügyi viszonyai. In: Veszprém múltja és jelene Veszprém, 1912.
6. Gy. Lovassy Klára: A veszprémi Szent István völgyhíd. In: A Séd völgye Veszprémben. Bősze Ferenc kiadása, Veszprém 2000.
7. Hoga György: Veszprémi főorvosok Veszprém, 1999.
8. Hungler József: Veszprém településtörténete Veszprém, 1988.
9. Juhász Katalin: Népi higiéné és tisztálkodás. In: Múzeumi diárium szerk.: Dr.Geiszt Jakabné Veszprém, 1991.
10. Pillanatképek a 19.századi Veszprémből szerk.: Dr. Csiszár Miklósné. Veszprém, 2005.
11. Somfai Balázs: A veszprémi megyeház 100 éve Veszprém, 1987.
12. Véghely Dezső: Emléklapok rendezett tanácsú Veszprém város közigazgatási életéből. Veszprém, 1886.
13. Veszprém r.t. város építési szabályrendelete 1925.
14. Veszprém ivóvízellátása – Bakonykarszt Rt. Honlap: